

Czas w kulturze rosyjskiej Время в русской культуре

pod redakcją
Andrzeja Dudka

Czas w kulturze rosyjskiej
Время в русской культуре

Seria Antropologia Kultury Rosyjskiej
pod red. Andrzeja Dudka

Dotychczas ukazały się:

Rosyjskie dzieciństwo. Русское детство, pod redakcją Katarzyny Dudy i Andrzeja Dudka, Kraków 2015

Katarzyna Anna Duda, *Szkice o prozie rosyjskiej XXI wieku. Ulicka, Szyszkina, Pilewin, Minajew, Sienczyn, Kuricyn, Starobiniec...*, Kraków 2017

Czas w kulturze rosyjskiej

Время в русской культуре

pod redakcją
Andrzeja Dudka

Kraków 2019

© Copyright by individual authors, 2019

Recenzenci:

prof. dr hab. Tereza Obolevich (SBDNP)

prof. dr hab. Anna Woźniak

prof. dr hab. Joachim Diec

prof. dr hab. Zbigniew Greń

Redakcja

Helena Piecuch, Magdalena Romanowska

Koncepcja okładki

Marta Dudek

Opracowanie graficzne

Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8138-138-3

DOI <https://doi.org/10.12797/9788381381383>

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych
Uniwersytetu Jagiellońskiego

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: www.akademicka.pl

Spis treści. Содержание

Andrzej Dudek , Czas w kulturze rosyjskiej. Uwagi wstępne.....	9
---	---

CZAS W JĘZYKU. JĘZYK W CZASIE ВРЕМЯ В ЯЗЫКЕ. ЯЗЫК ВО ВРЕМЕНИ

Ewa Komorowska , Frazeologizmy z wykładnikiem <i>время</i> w języku rosyjskim.....	23
Алла Лихачева , Фактор времени в современном российском городском номинативном дизайне.....	41

SAKRALNE I MITOLOGICZNE RYTMY CZASU САКРАЛЬНЫЕ И МИФОЛОГИЧЕСКИЕ РИТМЫ ВРЕМЕНИ

Елена Левкиевская , Время земное и время мифологическое в русских мифологических нарративах.....	55
Hanna Kowalska-Stus , Пространственное восприятие времени в кругу византийской культуры.....	65
Józef Kuffel , Aspekty temporalne w <i>Żywocie św. Kiryła Biełozierskiego</i>	77
Anna Kościółek , Пост в жизни и творчестве Андрея Муравьева	89
Наталья Мариевская , Историческое и сакральное время в структуре современного российского фильма. Звягинцев – Сокуров – Балабанов	101
Małgorzata Abassy , Człowiek w czasie i czas w człowieku. Fenomen czasu w ujęciu Jewdokiji Marczenko – „Radasteja”	115

KONCEPTUALIZACJE CZASU W ROSYJSKIEJ MYŚLI TEOLOGICZNEJ I FILOZOFICZNEJ ОСМЫСЛЕНИЕ ВРЕМЕНИ В РУССКОЙ БОГОСЛОВСКОЙ И ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

Dymitr Romanowski , Александр Шмеман. <i>Sub specie aeternitatis</i>	133
Виктор Троицкий , Энантиодромия как обобщенная форма времени в русской культуре Серебряного века.....	149

Оксана Седых , Миг и вечность как антиномия: П.А. Флоренский и культура Серебряного века.....	157
Елена Тахо-Годи , Проблема времени в художественной прозе А.Ф. Лосева	171
Leszek Augustyn , Kultura transcendencji: czas egzystencjalny w ujęciu Mikołaja Bierdiajewa	181
Marta Lechowska , Маскарад как бегство от самого себя. Рассуждения Федора Степуна о человеке, времени и вечности	195
Roman Mnich , Проблема времени в философском литературоведении Дмитрия Чижевского	203

KULTUROZNAWCZE I HISTORYCZNE KONCEPTUALIZACJE CZASU КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ВРЕМЕНИ

Ирина Колесник , Категория времени в науке и культуре: рефлексии историка	217
Ирина Едошина , Эпоха <i>fin de siècle</i> : культурфилософские очертания	233
Александр Турыгин , Теория „переломного времени” Райнхарта Козеллека: возможности применения в изучении российской истории XVIII в.	249

CZAS JAKO ASPEKT ŻYCIA SPOŁECZNEGO ВРЕМЯ КАК АСПЕКТ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Елена Самойлова , Локальные маркеры времени в традиционной культуре поморов XIX-XX вв.	265
Валентина Веремченко , Ощущение времени в концепте передовой педагогики в России в начале XX века	275
Ирина Синова , Революция 1917 года в России как фактор времени в контексте ретрансляции на повседневную жизнь	287
Алла Сальникова , „До” и „после”: репрезентация времени в детских автобиографических нарративах первого советского десятилетия	297
Татьяна Руюткина , Трансформация понятий „раньше” и „теперь” в народной памяти (по материалам „устной истории”)	307
Ильнара Ханипова , Реалии нового советского времени в деревне татарской АССР и их отражение в национальной литературе 1920-1930-х гг.	317
Kinga Nędza-Sikoniowska , „Czasie, naprzód!” Chronometraż w zakładzie pracy, w radzieckim społeczeństwie, w nowej rodzinie.....	331
Stanisław Fiszer , Концептуализация социального и исторического времени в позднем творчестве Александра Зиновьева	347
Иван Радиков , Проблема баланса потоков политического времени в развитии российского общества	355
Marian Broda , Paradoxy teorii rosyjskiej (nie)współczesności? Iwana Jesaulowa koncepcja mitologicznej dominanty w strukturach postsowieckiej codzienności	367

Anna Kadykało , Забыть Афган? Нет, невозможно. Об эволюции восприятия советско-афганской войны (1979-1989) в общественном сознании россиян и в российском политическом дискурсе	379
--	-----

TEMPORALNE ASPEKTY LITERACKIEGO OBRAZU ŚWIATA ВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ЛИТЕРАТУРНОЙ КАРТИНЫ МИРА

Василий Щукин , Художественные модели времени в русской литературе XIX века (на материале избранных произведений классиков)	395
Михаил Строганов , Одолеть пространство временем. Время в русском тревелогe XIX века	405
Константин Баршт , Время и Апокалипсис в произведениях Ф.М. Достоевского	413
Magdalena Dąbrowska , Wiersz Michała Murawjowa <i>Noc</i> – tekst i konteksty	433
Елена Созина , Время и место. Феномен восьмидесятилетия и его рефлексии: М.Н. Альбов, Д.Н. Мамин-Сибиряк, А.П. Чехов	443
Евгения Строганова , Тюремно-каторжные тексты И.П. Ювачева: особенности восприятия и репрезентации времени	455
Светлана Титаренко , Идея вечного возвращения Фридриха Ницше в поэзии русского символизма	465
Izabella Malej , „Жизнь и смерть в круженье вечном”. О metamorfozach czasu w twórczości Aleksandra Błoka	479
Йозеф Догнал , Роль времени в повести А.М. Ремизова <i>Часы</i>	495
Andrzej Dudek , Между мгновением и вечностью. Временные аспекты картины мира в творчестве Дмитрия Мережковского	505
Iwona Krycka-Michnowska , Wobec przemijania. <i>Jegor Bułyczow i inni</i> Maksyma Gorkiego – próba (re)interpretacji	523
Monika Sidor , Czas historyczny i doświadczenie. Strategia opisu przeszłości w eposie <i>Czerwone Koło</i> Aleksandra Sołżenicyna	535
Kristina Vorontsova , Время как постмодернистская игра в повести Елены Шварц <i>Концерт для рецензий</i> : Гоголь, Довлатов и все-все-все	545
Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak , „Время для космоса болезнь, а для нас – древо жизни”. Метафизика времени в прозе Михаила Шишкина	557
Martyna Kowalska , Хаос времени – время хаоса. Роль и значение времени в современной российской драматургии	573
Bartłomiej Brządkiewicz , Потерянный во времени. Сюжетные сложности современной русской прозы. Выбранные примеры	591

MAGDALENA DĄBROWSKA

WARSZAWA, UNIwersYTET WARSZAWSKI

Wiersz Michaiła Murawjowa *Noc* – tekst i konteksty

Mikhail Muraviov's Poem *A Night* – Text and Contexts

Abstract: The paper consists of three parts: 1. Presentation of the historical background of writing and publication of the poem *A Night* (1776, 1785?, ed. 1819) by Mikhail Muraviov (1757-1807), its connections with the literary movements (sentimentalism, pre-romanticism, romanticism) and a place in the author's literary output, Russian (A. Kantemir, M. Lomonosov) and European (E. Young) poetry; 2. Analysis and interpretation of the poem *A Night* (image of the nature and a human, dynamics of the events); 3. Presentation of the role of a night in Muraviov's concept of time (passing of the nature and a human, value of each moment).

Keywords: Mikhail Nikitich Muraviov, *A Night*, sentimentalism, pre-romanticism, nature, philosophy, time

Время течет; останавливай его. Всякая минута, которую в свою пользу употребишь, не вечно для тебя пропала. Чувствуй свое бытие, дай упражнение своему сердцу, любя ближнего, бога, родителя, сродников, друзей, ежели они есть, и приготавливая душу свою несть несчастье и счастье¹.

W literaturze pięknej rzadko mamy do czynienia z traktowaniem nocy wyłącznie jako kategorii czasu fizycznego, odcinka między zachodem a wschodem słońca, o przewidywalnym przebiegu oraz długości możliwej do zmierzenia. Pisarzom i poetom towarzyszyła bowiem zwykle myśl o filozoficznym wymiarze tej części doby. Jak pisze Hanna Buczyńska-Garewicz, noc jest „czasem uspokojenia, zaniemkaniem funkcji egzystencjalnych, prowadzącym ku zasadniczej transformacji onto-

¹ Письма русских писателей XVIII века, ред. Г.П. Макогоненко, Ленинград 1980, s. 280 (list Michaiła Murawjowa do siostry Fiedosji z Petersburga z 24 sierpnia 1777 r.).

logicznej” oraz „czasem szczególnej funkcji epistemologicznej [...] pozwalającym dostrzec poza światem pozorów rzeczywistość istotną, poznać prawdę, kryjącą się przed wzrokiem człowieka zaabsorbowanego czynnościami dnia”². Oba sposoby rozumienia nocy nie wykluczają się, ale wzajemnie dopełniają, jeden przygotowuje drugi i następnie płynnie przechodzi w niego, podobnie jak uzupełniają się wzajemnie sposoby postrzegania dnia, i wreszcie jak komplementarne względem siebie jawią się same dzień i noc³.

Wiersz *Noc* (Ночь) Michaiła Nikiticza Murawjowa (1757-1807), oświeceniowego poety, prozaika, tłumacza, historyka i działacza oświatowego⁴, został opublikowany po raz pierwszy w pełnym wydaniu dzieł poety z 1819 roku⁵. Wersja z pierwszego wydania różni się – poczynając od incipitu, brzmiącego tutaj: „К приятной тишине влечется мысль моя...” – od wariantów oddawanych czytelnikom przez XX-wiecznych edytorów: Lubow Kułakową – redaktora tomu poezji Murawjowa w „dużej” serii „Библиотеки поеты”⁶ i Władimira Toporowa – autora trzypięciotomowego opracowania spuścizny poety⁷.

W części głównej zbioru redagowanego przez Kułakową znajdujemy wersję wiersza rozpoczynającą się od słów „К приятной тишине склонилась мысль моя...”, w aneksowej (*Inne redakcje i warianty*) – wariant z incipitem „В любезной тишине погасла мысль моя...”⁸. Toporow przytoczył wszystkie trzy wymienione wersje⁹. Wariant z początkowym wersem „В любезной тишине погасла мысль моя...” jest najwcześniejszy i najkrótszy (liczy 19 wersów, niespodziewanie ury-

² H. Buczyńska-Garewicz, *Metafizyczne rozważania o czasie. Idea czasu w filozofii i literaturze*, Kraków 2003, s. 178-179.

³ Por. J. Szerszunowicz, *Konotacje leksemu „noc” w związkach frazeologicznych a ich międzyjęzykowa ekwiwalencja (na materiale wybranych języków europejskich)*, [w:] *Noc. Symbol – temat – metafora*, t. 1: *Wokół straży nocnych Bonawentury*, red. J. Ławski, K. Korotkich, M. Bajka, Białystok 2011, s. 107-130.

⁴ Zob. o nim m.in. В.А. Западов, *Муравьев Михайла Никитич*, [w:] *Словарь русских писателей XVIII века*, вып. 2 (К-П), ред. А.М. Панченко, Санкт-Петербург 1999, s. 305-313; Е.В. Кунц, *М.Н. Муравьев. Реформатор, попечитель, наставник, поэт*, Москва 2018.

⁵ [М.Н. Муравьев] *Полное собрание сочинений Михаила Никитича Муравьева*, ч. 1, Санкт-Петербург 1819, s. 28-29.

⁶ М.Н. Муравьев, *Стихотворения*, ред. Л.И. Кулакова, Ленинград 1967.

⁷ В.Н. Топоров, *Из истории русской литературы*, т. 2 (*Русская литература второй половины XVIII века. Исследования, материалы, наследие*), кн. 1-3 (*М.Н. Муравьев: введение в творческое наследие*), Москва 2001-2007.

⁸ М.Н. Муравьев, *op. cit.*, s. 159-160, 313. Źródła tekstów: „Авторизованный список «Собрания стихотворений» Муравьева, хранящийся в Отделе письменных источников Государственного исторического музея, собрание Черткова” (wariant główny), „Рукописное отделение Государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина, фонд М.Н. Муравьева” (wariant z aneksu).

⁹ В.Н. Топоров, *Из истории...*, т. 2, s. 95-98.

wających się, podczas gdy późniejsze będą składały się z 40 wersów, z których pięć ostatnich tworzy strofę wyodrębnioną graficznie), stanowi raczej zapowiedź napisania wiersza o nocy niż jego początkową wersję. Wariant z wydania z 1819 roku uwzględnia poprawki Wasilija Żukowskiego, doprowadzające – zdaniem Toporowa podsumowującego ustalenia Grigorija Gukowskiego i Emmy Żyliakowej – do „wzmocnienia elementów nowej poetyki romantycznej, [...] obecnych już jednak w tekście wyjściowym wiersza”¹⁰. Wspominając o „romantyzowaniu” utworu przez Żukowskiego, należy jednak mieć świadomość, że jego własna twórczość jest trudna do jednoznacznego zakwalifikowania do kierunku literackiego. Bogdan Galster tak pisał w kontekście przełomu romantycznego w Rosji:

nie bez głębokiego uzasadnienia od dawna toczy się [...] spór o charakter twórczości Żukowskiego: uważa się go bądź za sentymentalistę, bądź za preromantyka, bądź wreszcie za właściwego twórcę romantyzmu rosyjskiego; [...] zapewne każde [...] z zaznaczonych stanowisk da się z większą czy mniejszą dokładnością uzasadnić, ponieważ literacka postawa poety, podobnie jak ogromna większość innych zjawisk ówczesnego życia literackiego, daleka była od jakiegokolwiek jednoznaczności¹¹.

O redagowaniu wierszy Murawjowa przez różnych poetów, nie tylko Żukowskiego, ale także Nikołaja Karamzina, pisał Konstantin Batuszkow w liście do Iwana Murawjowa-Apostoła, w jego zakończeniu wymieniając wyróżniki poezji autora *Nocy*, porównywalnej pod względem poziomu artystycznego do jego prozy: „filozofia, której źródło stanowi czułe i dobre serce; dobór myśli, sformułowanych pod wpływem lektury starożytnych; harmonijność i czystość stylu”¹². List ten posłużył za przedmowę do wydania z 1819 roku¹³.

Jak sugeruje Tatiana Ałpatowa, jest to charakterystyka poezji raczej sentymentalisty niż preromantyka czy romantyka. Koloryt sentymentalno-preromantyczny badaczka dostrzega w liryce pejzażowej z jej obrazami „trudnych do uchwycenia, przejściowych momentów życia przyrody, w których można poczuć nawet najmniejsze zmiany”. Reprezentują ją wiersze *Życie wiejskie. Do Afanasia Matwiejewicza Brianczaninowa* (*Сельская жизнь. К Афанасию Матвеевичу Брянчанинову*) z lat 70., [*Schronienie znów jest więc gotowe...*] (*Итак, опять*

¹⁰ *Ibidem*, s. 96. Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny – M.D. Por. Г.А. Гуковский, *Очерки по истории русской литературы и общественной мысли XVIII века*, Ленинград 1938, s. 280-285; Э.М. Жиликова, В.А. Жуковский и М.Н. Муравьев, [w:] *Библиотека В.А. Жуковского в Томске*, ч. 1, ред. Ф.З. Канунова, Томск 1978, s. 97-99.

¹¹ B. Galster, *Paralele romantyczne. Polsko-rosyjskie powinowactwa literackie*, Warszawa 1987, s. 10.

¹² К.Н. Батюшков, *К другу. Избранные произведения и письма*, ред. В.Н. Аношкина, Москва 2007, s. 327 (*Письмо к И. М. М[уравьеву]-А[постолу]. О сочинениях г. Муравьева*).

¹³ К.Б. [атюшков], *Письмо к И. М. М. А. О сочинениях Муравьева*, [w:] *Полное собрание...*, s. I-XXX.

убежище готово...]) z 1780 roku czy właśnie *Noc*. Preromantyczne i romantyczne rozumienie poezji Alpatowa łączy z pochodzącym z lat 90. wierszem *Do Muzy (К Музе)*¹⁴. Najbliższy ostatecznemu zamysłowi autora jest wariant *Nocy* z pierwszym wersem „К приятной тишине склонилась мысль моя...”¹⁵. Wiersz, napisany sześciostopowym jambem, datuje się na lata 1776 i 1785, z czego drugi rok – ponownej pracy Murawjowa nad nim – podawany jest ze znakiem zapytania.

Omawiany utwór stanowi ogniwo długiego łańcucha poetyckich kreacji nocy w literaturze rosyjskiej, jednak ogniwo ważniejsze od innych – nawet bardziej znanych – ze względu na to, że, wedle słów Toporowa, zapoczątkowuje on „teksty nocy” w poezji rosyjskiej jako składową – „wraz z «tekstami» poranka, południa, dnia, wieczoru i północy” – „tekstu doby”¹⁶. Przed wierszem Murawjowa w poezji rosyjskiej również pojawiały się obrazy nocy, by wymienić *Wieczorne rozmyślenia o wszechmocy Bożej na czas wielkiej zorzy polarnej* (*Вечернее размышление о Божием Величестве при случае великого северного сияния*, 1743) Michaiła Łomonosowa¹⁷, tworzące parę z „porannym rozmyśleniem” na analogiczny temat¹⁸ i rozpatrywane zresztą w kontekście Murawjowowskiej poezji filozoficznej¹⁹; innym przykładem mogą być satyry Antiocha Kantemira²⁰. Mimo to dopiero *Noc* wpisała się we współczesną europejską praktykę literacką. Chodzi o poezję „scenerii nocnej” zapoczątkowaną przez Edwarda Younga (1683-1765) i stanowiącą składnik zjawiska określanego od jego nazwiska youngizmem. *Myśli nocne* (*The Complaint, or Night Thoughts on Life, Death, and Immortality*, 1742-1745) Younga z ich „nastrojem melancholii [...], malowniczością i mrocznością scenerii”²¹ – wraz

¹⁴ Т.А. Алпатов, Муравьев Михаил Никитич, [w:] *Русские писатели. XVIII век. Биобиблиографический словарь*, ред. С.А. Джанумов, Москва 2002, s. 138.

¹⁵ On też stanie się podstawą rozpatrzenia w niniejszym artykule.

¹⁶ В.Н. Топоров, *Из истории...*, т. 2, s. 103.

¹⁷ Polski przekład tytułu za: М. Łomonosow, *Wieczorne rozmyślenia o Wszechmocy Bożej na czas wielkiej zorzy polarnej*, przeł. E. Karpuk, [w:] *Poezja rosyjska. Antologia*, t. 1 (Do 1917 r.), wyb. W. Kiwilsza, red. E. Karpuk, Łódź 1987, s. 56-57.

¹⁸ Zob. П.Е. Бухаркин, *Риторическое смыслообразование в „Вечернем размышлении и Божием величестве при случае великого северного сияния” М.В. Ломоносова: между однозначностью логики и полисемией языка*, „XVIII век”, сб. 24, ред. Н.Д. Кочеткова, Санкт-Петербург 2006, s. 35-56; М. Левитт, „Вечернее размышление о Божием величестве” и „Утреннее размышление о Божием величестве”: Опыт определения теологического контекста, „XVIII век”, сб. 24, ред. Н.Д. Кочеткова, Санкт-Петербург 2006, s. 57-70.

¹⁹ Zob. Т.Е. Абрамзон, „Ломоносовский текст” русской культуры. *Избранные страницы*, Москва 2011, s. 119-130.

²⁰ Zob. О.Л. Довгий, „Развернуть старика...” *Сатиры Кантемира как код русской поэзии. Опыт микрофилологического анализа*, Москва 2012, s. 248-250.

²¹ Z. Sinko, *Youngizm*, [w:] *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław 1996, s. 682.

z *Hymnami do nocy* (*Hymnen an die Nacht*, 1800) Novalisa (właśc. Georg Philipp Friedrich Freiherr von Hardenberg) oraz *Strażami nocnymi* (*Nachtwachen*, 1804) Bonaventury (właśc. Ernst August Friedrich Klingemann) – dają wyobrażenie o odbiorze nocy w kluczu wypracowanym „między oświeceniem a romantyzmem”²². W tłumaczeniu rosyjskim Marii Chrapowickiej-Suszkowej fragmenty *Myśli nocnych* („druga [...] noc o czasie, śmierci i przyjaźni”) ukazały się po raz pierwszy w czasopiśmie „Вечера” w 1772 roku²³, otwierając długą i bogatą historię ich recepcji w Rosji²⁴. W następujących słowach podsumował ją w odniesieniu do samego tylko najstarszego odcinka P.R. Zaborow: „półtorej dziesiątki przekładów tego samego utworu literackiego w przeciągu kilku dziesięcioleci – z faktem takim nie podobna się nie liczyć”²⁵.

Znajomość *Myśli nocnych* Murawjow poświadczył w wierszu *List do**** (*Письмо к*** [Воспоминаю дни, с тобою провожденные...]*) z 1783 roku, w którego jedenaścim i dwunastym wersie pisał o „brytyjskim mężu”, rysującym w *Nocach* świat w mrocznej tonacji,²⁶ i który w całości, w opinii Toporowa, sam stanowi jeden z najbardziej youngowskich wierszy rosyjskiego poety²⁷. Pewne znaczenie ma też fakt, że do przyjaciół Murawjowa należał Aleksiej Oleszew, tłumacz Younga²⁸, który mógł zwrócić uwagę na ten czy inny aspekt twórczości autora *Myśli nocnych*.

Wiersz Murawjowa wypełnia obraz wycinka czasu od zachodu słońca do północy. Wybór początkowej fazy nocy oznacza, że przedmiotem refleksji – prowadzonej równolegle w odniesieniu do przyrody i do człowieka – jest nie tyle noc, ile symptomy jej nadchodzenia, bardziej potencjał nocy niż ona sama. Owymi zwiastunami nocy są cisza, mrok i chłód, opanowujące świat powoli, stopniowo: ciszę

²² Zob. M. Saganiak, *Wewnętrzne doświadczenie nocy i ciemności*, [w:] *Noc. Symbol...*, t. 1, s. 33-52.

²³ *Вторая Иунгова ночь о времени, смерти и дружбе*, [перевод М. Сушковой], „Вечера” 1772, ч. 1, s. 105-136. Zob. M. Dąbrowska, *Czasopiśmiennictwo rosyjskie wobec tendencji literackich swoich czasów* („Вечера”, 1772 r.), [w:] *Rosja w dialogu kultur*, t. 2, red. B. Żejmo, Toruń 2015, s. 163-175.

²⁴ Zob. Ю.Д. Левин, *Юнг, Иунг, Йонг (Young) Эдуард*, [w:] *Русско-европейские литературные связи. XVIII век. Энциклопедический словарь. Статьи*, Санкт-Петербург 2008, s. 251-254. Por. idem, *Английская поэзия и литература русского сентиментализма*, [w:] *От классицизма к романтизму. Из истории международных связей русской литературы*, ред. М.П. Алексеев, Ленинград 1970, s. 195-297; Ю.Д. Левин, *Восприятие английской литературы в России. Исследования и материалы*, ред. П.Р. Заборов, Ленинград 1990, s. 61, 63, 69, 72, 126, 140, 142-160, 164, 174, 181, 183-186, 188-193, 197, 200-203, 221-225; L. Suchanek, *Preromantyzm w Rosji*, Kraków 1991, s. 50-51.

²⁵ П.Р. Заборов, „Ночные размышления” Юнга в ранних русских переводах, [w:] *Русская литература XVIII века. Эпоха классицизма*, Москва-Ленинград 1964, s. 279.

²⁶ М.Н. Муравьев, *Письмо к****, [w:] idem, *Стихотворения...*, s. 216.

²⁷ В.Н. Топоров, *Из истории...*, т. 2, s. 101-102.

²⁸ Zob. Ю.Д. Левин, *Английская поэзия...*, s. 287.

przerywają jeszcze śpiew słowika i szum strumienia, mrok nie jest nieprzenikniony, gdyż pośród niego wzrok ludzki dostrzega błyski i cienie, jedynie chłód zdaje się rozchodzić w sposób niezakłócony, wydobywając się z wnętrza ziemi i unosząc ku górze, by otulić wszystko od zewnątrz i przeniknąć w głąb. Podmiot liryczny jawi się jako obserwator otaczającego świata dostrzegający w nim, co potwierdza pierwszy wers, potencjał refleksjotwórczy.

Wyboru miejsca i czasu dokonał on świadomie: miasto, rządzone przez pychę i wystawność, porzucił na rzecz pól, lasów i zagajników widzianych w scenerii wiosny albo wczesnego lata. Przybysz ze świata cywilizacji stał się wędrowcem po świecie przyrody. Roussowska geneza opozycji „cywilizacja–natura” (oraz jej szczegółowej realizacji: „miasto–wieś”), stanowiącej jeden z fundamentów światopoglądowych sentymentalizmu i przetwarzanej potem przez romantyzm, jest tutaj nader czytelna. „Idea podróży [...] nadaje nowy wydźwięk [...] dialektyce miasta i wsi” – pisała o prozie Murawjowa Laura Rossi²⁹, i słowa te można odnieść także do tego wiersza. Za oryginalny symbol zespolenia człowieka i przyrody należy uznać w *Nocy* obrośnięty mchem kamień, na którego górnej – wystającej ponad ziemię – połowie chce oprzeć się zasypiający człowiek. Jeżeli bowiem pierwsza część wiersza (wersy 1-24) jest poświęcona zapadającej nocy, to część druga (wersy 25-40) odtwarza proces pograżania się człowieka w sen, przy czym pięć ostatnich wersów – jak wiemy, wyodrębnionych graficznie przez oddzielenie od reszty utworu – spaja obydwie porządki.

Za Toporowem warto podkreślić jeszcze szczególne znaczenie dwóch początkowych wersów, pełniących funkcję ekspozycji, z których drugi („Медлительней текут мгновенья бытия”³⁰) opiera się jednak nie tylko na oksymoronie, jak sądzi badacz, ale także gradacji i hiperboli. Badacz ma rację wtedy, gdy pisze, że coraz wolniej płynące chwile „zbliżają człowieka do istoty życia, do misterium bytu, otwierającego się przed [nim] w dostępnej mu głębi”³¹. Sen przychodzi do człowieka o północy. Określenie „przychodzi” zaczerpnięto z samego wiersza Murawjowa: aby opisać ten moment, posługuje się on personifikacją i synekdochą w odmianie *pars pro toto* („ciche stopy” snu), a przez „ubranie” personifikowanego snu (czy raczej: Snu) w skrzydła, którymi okrywa on zasypiającego, nadaje całej sytuacji wydźwięk metafizyczny.

²⁹ Л. Росси, *Сентиментальная проза М.Н. Муравьева. (Новые материалы)*, „XVIII век”, сб. 19, ред. Н.Д. Кочеткова, Санкт-Петербург 1995, s. 119. Por. M. Dąbrowska, *The Idle Traveller? O koncepcji podróżnika w twórczości Michaiła Nikiticza Murawjowa*, [w:] *Inny w podróży*, t. 1: *Literackie świadectwa podróży na przestrzeni wieków*, red. O. Weretiuk i M. Rabizo-Birek, Rzeszów 2017, s. 120-130.

³⁰ М.Н. Муравьев, *Ночь*, [w:] idem, *Стихотворения...*, s. 159.

³¹ В.Н. Топоров, *Из истории...*, т. 2, с. 131.

Segmentacja wertykalna świata, we wcześniejszych partiach *Nocy* znajdująca wyraz w podziale kamienia na dolną (podziemną) i górną (naziemną) połowę czy unoszeniu się chłodu z wnętrza ziemi ku drzewom, otrzymuje więc jeszcze jedną realizację, związaną z wyodrębnieniem sfer *profanum* i *sacrum*. Jeżeli pierwsza część wiersza jest poświęcona wstępowaniu przyrody w stan nocy, to w drugiej mowa jest o pogrążaniu się człowieka w sen. Albo inaczej: pierwsza przedstawia symptomy nocy, druga odtwarza symptomy snu, którymi są ciężkie, opadające powieki oraz sztywny, stawiający opór język. Tropem „rządzającym” prezentacją stanu senności i procesu zasypiania jest peryfraz („Я переселяюсь во темну область сна”³²), której wykorzystanie ma na celu stworzenie wrażenia ich tajemniczości i nieprzewidywalności. Noc i sen zostają przedstawione nie jako zastane, lecz jako „stające się” w dynamicznym procesie dochodzenia do swojej właściwej – oczekiwanej – postaci. Istotniejsza przy tym wydaje się noc. To ona bowiem jest siłą wyzwalamą sen, a nie na odwrót. Treść marzenia sennego w ogóle nie zostaje przedstawiona. Stąd tytuł wiersza *Noc* (choć poeci rosyjscy byli wtedy w trakcie wypracowywania tradycji kreacji marzenia sennego i wiele wierszy nazywali *Sen*) i stąd też pewna dysproporcja między dwiema wyodrębnionymi częściami wiersza na korzyść pierwszej.

Wiersz Murawjowa *Noc* stwarza bardzo szerokie możliwości odczytania kontekstowego. Niektóre konteksty, jak youngizm czy dyskurs podróżniczy, zostały wskazane wyżej. Aby pozostać przy problemie czasu oraz jego obrazowania literackiego, warto poszukać odpowiedzi na pytanie o miejsce nocy w Murawjowskiej koncepcji czasu – i w ogóle o koncepcję czasu tego autora. Już przytoczona jako motto do niniejszego artykułu wypowiedź poety z jego korespondencji prywatnej świadczy o tym, że refleksja o czasie towarzyszyła mu w różnych okolicznościach, nie tylko w chwilach aktywności poetyckiej. Słowa skierowane do siostry są apelem o korzystanie z życia z pożytkiem dla siebie i innych, czerpanie z niego i przeżywanie go, pozwalające przygotować się na przyszłe dobre i złe wydarzenia. Spod pióra twórcy wyszły wiersze o porach roku (*Возвращение весны*, 1775?, 1802; *Желание зимы*, 1776) oraz innych niż noc częściach doby (*Утро*, 1780), jeśli spojrzeć na temat od strony rytmu przyrody, oraz o młodości (*В горящей юности любви волнованье...*, 1778), jeśli ująć go z perspektywy życia ludzkiego. Osobną grupę stanowią wiersze o prawidłowościach losów przyrody i człowieka, ich przemijalności (*Скоротечность жизни*, 1775, lata 80.?, *Время*, 1775). Problemy te autor poruszał wreszcie w luźnych notatkach³³ oraz w impresjach prozatorskich³⁴,

³² М.Н. Муравьев, *Ночь*, s. 160.

³³ Zob. np. [М.Н. Муравьев], *Мысли, замечания, отрывки. (Избранные из записок Автора)*, [w:] idem, *Полное собрание...*, ч. 3, s. 268.

³⁴ Нр. [М.Н. Муравьев], *Восхождение солнца*, [w:] idem, *Полное собрание...*, ч. 3, s. 341-342.

te ostatnie również podlegały interwencjom redakcyjnym Wasilija Żukowskiego, prowadzącym w tym samym kierunku, co poprawki w wierszach³⁵. Jak widać, pozycje pozwalające usytuować noc w całościowej koncepcji czasu Murawjowa są bardzo liczne i zróżnicowane, w związku z czym ich rozpatrzenie wymaga osobnego studium badawczego.

Wymowa dwóch ostatnich wierszy, korespondująca z filozofią stoicką i epikurejską, sprowadza się do zachęty wykorzystywania każdej chwili życia w obliczu nieuchronności przemijania. W takiej koncepcji czasu nie ma momentów bez znaczenia, wartość i urok ma każdy, chociaż zawsze wypływa on z czegoś innego, z indywidualnej specyfiki i okoliczności. Jak wynika z wiersza *Czas*, dotyczy to zarówno rytmu przyrody („Все года времена имеют наслажденья”), jak i życia ludzkiego („Во всяком возрасте есть счастье свое”)³⁶. Minuta na jawie jest cenniejsza od roku we śnie, co można wywnioskować z tego samego utworu. Życie jest krótkie, w związku z czym, jak czytamy w wierszu *Przemijalność życia*, nie wolno go marnować („Наша жизнь кратка довольно; / Что же ее ты своевольно / Расточаешь, человек?”)³⁷. Marnotrawienie oznacza przy tym dla poety nie tylko brak sensownego zajęcia, o czym pisał w listach do bliskich³⁸, ale też ciągłe oczekiwanie na lepszą przyszłość przy niedocenianiu dobra niesionego przez teraźniejszość.

Z tych dwóch powodów – unikatowości każdej chwili i jej przemijalności – należy docenić wartość nie tylko dnia, ale i nocy, nie tylko poranka, ale i wieczoru, nie tylko młodości, ale i starości. Właśnie w kontekście starości pojawia się w tym drugim wierszu obraz nocy oraz chłodu jako jednego z trzech wymienionych w *Nocy* zwiastunów jej nadchodzenia („Старость, дней твоих отрада, / Как вечерняя прохлада, / Успокоит томну грудь”³⁹). W kontekście filozofii starożytnej warto przypomnieć, że „stoicy i epikurejczycy nauczali o tym, jak osiągnąć szczęście przez właściwy stosunek do czasu”, co więcej, cała „starożytna nauka o szczęściu i o mądrości zakładała znajomość prawdy o czasie i o świecie”⁴⁰. Oba wymienione utwory Murawjowa w istocie traktują więc o szczęściu człowieka i warunkach jego osiągnięcia.

Wiersz Michaiła Murawjowa *Noc* może być rozpatrywany z dwóch stron, wychodząc bądź od niego samego i następnie wpisując go w coraz szersze konteksty

³⁵ Zob. Э.М. Жиликова, В.А. Жуковский..., s. 102.

³⁶ М.Н. Муравьев, *Время*, [w:] idem, *Стихотворения...*, s. 137.

³⁷ Idem, *Скоротечность жизни*, [w:] idem, *Стихотворения...*, s. 116.

³⁸ Zob. *Письма русских...*, s. 280 (list Murawjowa do ojca Nikity Artamonowicza z Petersburga z 24 sierpnia 1777 r., ten sam, w którym znalazła się przytoczona jako motto część skierowana do siostry).

³⁹ М.Н. Муравьев, *Скоротечность...*, s. 117.

⁴⁰ H. Buczyńska-Garewicz, *Metafizyczne rozważania...*, s. 10.

interpretacyjne, bądź od epoki, w której powstał, jej założeń światopoglądowych i estetycznych, wszechstronnie przez niego ilustrowanych. Bez względu na podejście włączenie go do badań znacząco wzbogaci wiedzę o tamtych czasach, z wielu powodów przełomowych dla rozwoju literatury rosyjskiej.

Bibliografia

- Buczyńska-Garewicz H., *Metafizyczne rozważania o czasie. Idea czasu w filozofii i literaturze*, Kraków 2003.
- Dąbrowska M., *Czasopiśmiennictwo rosyjskie wobec tendencji literackich swoich czasów* („Вечера”, 1772 r.), [w:] *Rosja w dialogu kultur*, t. 2, red. B. Żejmo, Toruń 2015.
- Dąbrowska M., *The Idle Traveller? O koncepcji podróżnika w twórczości Michaiła Nikiticza Murawiowa*, [w:] *Inny w podróży*, t. 1: *Literackie świadectwa podróży na przestrzeni wieków*, red. O. Weretiuk i M. Rabizo-Birek, Rzeszów 2017.
- Galster B., *Paralele romantyczne. Polsko-rosyjskie powinowactwa literackie*, Warszawa 1987.
- Łomonosow M., *Wieczne rozmyślenia o Wszechmocy Bożej na czas wielkiej zorzy polarnej*, przeł. E. Karpuk, [w:] *Poezja rosyjska. Antologia*, t. 1 (Do 1917 r.), wyb. W. Kiwilsza, red. E. Karpuk, Łódź 1987.
- Saganiak M., *Wewnętrzne doświadczenie nocy i ciemności*, [w:] *Noc. Symbol – temat – metafora*, t. 1, (Wokół straży nocnych Bonawentury), red. J. Ławski, K. Korotkich, M. Bajka, Białystok 2011.
- Suchanek L., *Preromantyzm w Rosji*, Kraków 1991.
- Szerszunowicz J., *Konotacje leksemu „noc” w związkach frazeologicznych a ich międzyjęzykowa ekwiwalencja (na materiale wybranych języków europejskich)*, [w:] *Noc. Symbol – temat – metafora*, t. 1 (Wokół straży nocnych Bonawentury), red. J. Ławski, K. Korotkich, M. Bajka, Białystok 2011.
- Sinko Z., *Youngizm*, [w:] *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław 1996.
- Абрамзон Т., „Ломоносовский текст” русской культуры. Избранные страницы, Москва 2011.
- Алпатов Т.А., Муравьев Михаил Никитич, [w:] *Русские писатели. XVIII век. Библиографический словарь*, ред. С.А. Джанумов, Москва 2002.
- Батюшков К.Н., *К другу. Избранные произведения и письма*, ред. В.Н. Аношкина, Москва 2007.
- К. Б [атюшков], *Письмо к И. М. М. А. О сочинениях Муравьева*, [w:] [М.Н. Муравьев], *Полное собрание сочинений Михаила Никитича Муравьева*, ч. 1, Санкт-Петербург 1819.
- Бухаркин П.Е., *Риторическое смыслообразование в „Вечернем размышлении и Божием величестве при случае великого северного сияния” М.В. Ломоносова: между однозначностью логики и полисемией языка, „XVIII век”, сб. 24*, ред. Н.Д. Кочеткова, Санкт-Петербург 2006.

- Вторая Иунгова ночь о времени, смерти и дружбе*, [перевод М. Сушковой], „Вечера” 1772, ч. 1.
- Гуковский Г.А., *Очерки по истории русской литературы и общественной мысли XVIII века*, Ленинград 1938.
- Довгий О., „Развернуть старика...” *Сатиры Кантемира как код русской поэзии. Опыт микрофилологического анализа*, Москва 2012.
- Жилякова Э.М., В.А. Жуковский и М.Н. Муравьев, [w:] *Библиотека В.А. Жуковского в Томске*, ч. 1, ред. Ф.З. Канунова, Томск 1978.
- Заборов П.Р., „Ночные размышления” Юнга в ранних русских переводах, [w:] *Русская литература XVIII века. Эпоха классицизма*, Москва–Ленинград 1964.
- Западов В.А., Муравьев Михайла Никитич, [w:] *Словарь русских писателей XVIII века*, вып. 2 (К-П), ред. А.М. Панченко, Санкт-Петербург 1999.
- Кунц Е.В., М.Н. Муравьев. Реформатор, попечитель, наставник, поэт, Москва 2018.
- Левин Ю.Д., *Английская поэзия и литература русского сентиментализма*, [w:] *От классицизма к романтизму. Из истории международных связей русской литературы*, ред. М.П. Алексеев, Ленинград 1970.
- Левин Ю.Д., *Восприятие английской литературы в России. Исследования и материалы*, ред. П.Р. Заборов, Ленинград 1990. Левин Ю.Д., Юнг, Иунг, Йонг (Young) Эдурд, [w:] *Русско-европейские литературные связи. XVIII век. Энциклопедический словарь. Статьи*, Санкт-Петербург 2008.
- Левитт М., „Вечернее размышление о Божием величестве” и „Утреннее размышление о Божием величестве”: Опыт определения теологического контекста, „XVIII век”, сб. 24, ред. Н.Д. Кочеткова, Санкт-Петербург 2006.
- [Муравьев М.Н.], *Полное собрание сочинений Михаила Никитича Муравьева*, ч. 1, Санкт-Петербург 1819.
- Муравьев М.Н., *Стихотворения*, ред. Л.И. Кулакова, Ленинград 1967.
- Письма русских писателей XVIII века*, ред. Г.П. Макогоненко, Ленинград 1980.
- Росси Л., *Сентиментальная проза М.Н. Муравьева. (Новые материалы)*, „XVIII век”, сб. 19, ред. Н.Д. Кочеткова, Санкт-Петербург 1995.
- Топоров В.Н., *Из истории русской литературы*, т. 2 (*Русская литература второй половины XVIII века. Исследования, материалы, наследие*), кн. 1-3 (М.Н. Муравьев: введение в творческое наследие), Москва 2001-2007.

Informacja o Autorce

Dr hab. Magdalena Dąbrowska – kierownik Katedry Rusycystyki, Wydział Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski.
e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

Utrwalone w świadomości Rosjan wyobrażenia o istocie czasu, odzwierciedlone w ich dziełach artystycznych, w myśli filozoficznej i teologicznej, w praktykach społecznych, rytuałach, mitach, w przeświadczeniach o naturze codzienności, stanowią materiał dla refleksji podjętej przez autorów tomu *Czas w kulturze rosyjskiej. Время в русской культуре*.

Rosyjskie doświadczanie i konceptualizowanie czasu analizowane jest z perspektywy kulturoznawstwa, filozofii, literaturoznawstwa, filmoznawstwa, językoznawstwa, folklorystyki, politologii i historii.

Rozważania o swoistym dla Rosjan odczuwaniu czasu, myśleniu o nim i jego wyobrażeniach, przedstawione zostały w rozdziałach poświęconych następującym zagadnieniom: czas w języku – język w czasie; sakralne i mitologiczne rytmy czasu; konceptualizacje czasu w rosyjskiej myśli teologicznej i filozoficznej; kulturoznawcze i historyczne ujęcia czasu; czas jako aspekt życia społecznego; temporalne aspekty literackiego obrazu świata.

W niniejszym tomie swoimi refleksjami dzielą się badacze reprezentujący uniwersytety i centra badawcze z siedmiu krajów.

